

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.068>

JEL classification: Q13, M13, R20

UDC: 631.115.11:338.22

Тетяна ПОНЕДІЛЬЧУК

кандидат економічних наук, доцент,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
E-mail: komar.tv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0622-4318

Тамара ПРИХОДЬКО

асистент,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
E-mail: prykhodko_tamara@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1802-441X

СУТНІСТЬ СІМЕЙНОГО БІЗНЕСУ ЯК ОСОБЛИВОЇ ФОРМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

АНОТАЦІЯ

Вступ. Сімейне підприємництво є специфічною галуззю наукових досліджень, оскільки економічні відносини у ньому тісно взаємопов'язані із соціально-психологічними відносинами. Головним суб'єктом виступає сім'я як соціальна спільність, що формується узами спорідненості, батьківства, подружжя.

Вітчизняний досвід сімейного підприємництва характеризується значними історичними розривами, які впливають періодичні втрати як історичного, і соціального досвіду його розвитку. Закономірним наслідком цих розривів є проблеми, із якими стикається сучасна економіка при відновленні інституту сімейного підприємництва.

Мета. На основі узагальнення досліджень науковців запропонувати авторський підхід до формування теоретичних основ функціонування сімейного бізнесу, як особливої форми підприємництва.

Метод (методологія). Теоретичною основою дослідження виступили наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу. Методичною основою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії та сукупність спеціальних і загальнонаукових методів наукового дослідження.

Результати. Запропоновано авторський підхід до трактування поняття «сімейне підприємство», як мікропідприємство, на якому працюють члени однієї сім'ї, які беруть участь у власності та управлінні.

Ключові слова: підприємство; підприємництво; сімейний бізнес; сім'я; сімейні відносини.

Вступ

Основа сімейного господарювання була підірвана державною політикою, що проводиться у 30-х роках. ХХ ст. Так, головним джерелом благополуччя було визначено заробітну плату. Разом про те, сімейні відносини виступали основою у розвиток тіньових підприємницьких структур різноманітних, які функціонували у надрах планової економіки. Багато процесів формування та розвитку сімейного

підприємництва України пояснюються не економічними, а соціальними, політичними, інституційними, ментальними і демографічними чинниками.

Дослідженню теорії та методології управління сімейним бізнесом присвячено праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених як С. Абусейда, А. Дрейка, К. Е. Герсіка, Джона А. Девіса, Маріона Макколлом Хемптона, І. Лансберга, С. Макклора, Д. Варда, Р. Шрапнеля, В. Чобіток, І. Дерід, та ін.

© Тетяна Понедільчук, Тамара Приходько, 2022

Отримано: 06.11.2022 р.

Рекомендовано до друку: 27.12.2022 р.

Опубліковано: 30.12.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Понедільчук Т., Приходько Т. Сутність сімейного бізнесу як особливої форми підприємництва. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 4. С. 68-76. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.068>

Відсутність єдиного загальноприйнятого підходу до детермінації феномена сімейного підприємництва значно ускладнює його дослідження.

Мета статті

Мета статті – на основі узагальнення досліджень науковців запропонувати авторський підхід до формування теоретичних основ функціонування сімейного бізнесу, як особливої форми підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасній економічній теорії простежується необхідність поділу сімейних підприємств від несімейних форм організації господарського життя громадянського суспільства.

Як свідчать результати науковців, що домогтися визнання сім'ї як найважливішого економічного інституту прагнули видатні особистості, починаючи з давнини. Відповідно до низки наукових теорій, саме форма сім'ї протягом багатьох століть могла визначати загальний курс еволюції макросоціальних систем [1].

Французький філософ епохи Просвітництва Ж.-Ж. Руссо писав: «Найдавніша з усіх суспільств і єдино природне - це сім'я. Отже, сім'я - це, якщо завгодно, прообраз політичних суспільств...» [2].

Особливе зацікавлення представляє думка Маркса К. і Енгельса Ф. про те, що основу сім'ї становить шлюбний союз між чоловіком і жінкою у формах, санкціонованих суспільством. Так, «вона не зводиться, однак, до відносин між чоловіком і жінкою, навіть юридично оформленим, а представляє відношення між чоловіком і дружиною, батьками та дітьми» [3], що надає їй значення найважливішого інституту громадянського суспільства. Це визначається, головним чином, тим, що інститут сім'ї своїм виникненням та розвитком зобов'язаний насамперед суспільним потребам, нормам, санкціям. Отже, сім'ю слід розглядати як малу групу, засновану на кривній спорідненості чи шлюбі, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємодопомогою та взаємною моральною відповідальністю.

Дослідники наголошували, що визначальним чинником у розвитку сім'ї є соціально-економічні відносини [4]. Отже, сім'я є продуктом історичного розвитку, а кожна

суспільно-економічна формація має властиві лише їй шлюбно-сімейні відносини.

Варто зауважити, що з економічної точки зору, сім'я завжди залишається основною силою у виробництві та розподілі товарів (послуг). Аналіз інституту сім'ї з акцентом на її економічну складову спричинив виявлення специфіки сімейної економіки.

До другої половини 80-х років. ХХ ст. вітчизняні економісти практично не приділяли уваги сім'ї. Найширше було поширене визначення сім'ї як групи людей, пов'язаних родинними відносинами та провідних спільне господарство з метою сімейного споживання. Сім'я не була осередком, а була включена у фази розподілу та споживання продукту, розглядалася як домогосподарство. Однак дані поняття, незважаючи на те, що примикають тісно один до одного, не є тотожними за своєю суттю.

Процес ускладнення взаємодії та зрощування різних сфер суспільного життя, а також залучення до економічного аналізу соціальних, демографічних, психологічних та національних відносин вимагали розробки якісно нового підходу до аналізу інституту сім'ї.

Один із перших подібних підходів був використаний американським економістом, лауреатом Нобелівської премії Беккером Г., який у своїх наукових працях прагнув пояснити закономірності формування та особливості функціонування сім'ї, сімейні ролі та взаємини між членами сім'ї, синтезуючи всі аспекти її існування в єдину концепцію, що ґрунтується на універсальний підхід [5].

Сім'я розглядається Беккер Г. як виробничий осередок, що використовує такі засоби, як матеріальні ресурси сім'ї, зусилля її членів, час, вкладення в «товари», такі як здоров'я, становище в сім'ї, задоволення, діти, відпочинок та ін. капіталу та трудових заробітків і витрачаються або на їх власне споживання, або на утримання дітей, або на передачу дітям людського та іншого капіталу. Зміст дітей вимагає часу та витрати на їх виховання пов'язані з цінністю тягаря батьків. Батьки цінують дітей, які надають їм підтримку на старості» [6]. Отже, вчений припускає, кожен аспект сімейного життя має ринкову природу.

У суспільстві функції сім'ї трансформуються. У європейських країнах з 70-х років. ХХ ст. різко зросла кількість людей, які з урахуванням

високорозвиненого ринку товарів (послуг) і високопродуктивної економіки може забезпечити відтворення населення без створення сім'ї у її звичайному розумінні. Поява нових сімейних форм не означає патології, оскільки мінливість та постійний рух притаманні інституту сім'ї як живому організму, ніж нерухомість та стійкість. Усі процеси, які у громадянському суспільстві, у тому чи іншому мірою впливають на сім'ю та її структуру. У сучасних умовах сім'я підпорядковується вимогам суспільного виробництва. Акцентуючи увагу на особистісному потенціалі індивіда, вона повинна зважати на вимоги ринкових відносин.

Вважаємо, що сім'я, як одиниці господарської (економічної) діяльності повинна бути заснована базуватися на зареєстрованому шлюбі у відповідних органах ДРАЦС, що включає подружжя, батьків та дітей. Дослідженню сім'ї як найважливішого економічного інституту вітчизняна економічна наука приділяє нині мало уваги. Водночас світовий досвід свідчить про те, що економічні рішення сім'ї значно впливають на показники розвитку національної економіки та ступінь її залучення до світових господарських процесів. Крім того, брак уваги до мікропроцесів економічного життя знижує ефективність державних заходів у галузі соціальної політики. Очевидно, що використання внутрішніх ресурсів інституту сім'ї необхідно шукати можливості для досягнення суспільної безпеки.

На наш погляд, відродження сімейності у вітчизняному підприємництві при створенні юридичного середовища є перспективною стратегією.

Нині у науковому світі не існує загальноприйнятого визначення підприємництва. Воно може бути охарактеризовано з філософської точки зору як форма самореалізації людини, особливий настрій душі, форма ділової романтики. Підприємницька діяльність у професійному значенні слова розглядається як уміння організувати власну справу, успішно здійснювати функції, пов'язані з її веденням.

Й. Шумпетер під підприємництвом розумів здійснення нових комбінацій [7]. Для Ф. Х. Найта підприємництво завжди має на увазі прийняття на себе ризику [8].

Проблему підприємництва по-новому розглядає Ф. фон Хайєк, визначивши сутність підприємництва як пошук та вивчення нових економічних можливостей, характеристику поведінки, а не певного виду діяльності [9]. На наш погляд, остання теза є особливо важливою при дослідженні теоретичних основ сімейного підприємництва.

Основоположник сучасної економічної теорії А. Сміт зазначав: «Підприємець має на увазі лише свій власний інтерес, переслідує свою власну вигоду, причому в цьому випадку він невидимою рукою прямує до мети, яка зовсім і не входила до його намірів. Переслідуючи власні інтереси, він часто більш дієвим чином служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне служити їм» [10].

На наш погляд, складності у виробленні єдиного поняття категорії «підприємництво» обумовлені необхідністю дослідження їхнього змісту не лише з економічної точки зору, а й у соціокультурному та історичному аспектах.

Далі проведемо теоретико-аналітичний огляд визначень поняття «сімейне підприємництво». У широкому значенні слова сімейне підприємництво – різноманітні форми підприємницької активності близьких родичів на основі їхнього сімейного капіталу.

Організація сімейної справи виступає однією з форм реалізації сім'єю підприємницького потенціалу. За своєю економічною природою сімейне підприємництво – це діалектична єдність таких компонентів, як загальноекономічний зміст та специфічна соціальна форма.

Незважаючи на той факт, що поняття «сімейне підприємництво» у чинному законодавстві розглядається лише в рамках фермерського господарства, в інших сферах економіки близько 80% компаній мають сімейне коріння [11].

Перші дослідження вітчизняного сімейного підприємництва були зосереджені на аналізі процесів його зародження, вивченні аспектів взаємодії у сімейному підприємстві між засновником, членами сім'ї та іншими співробітниками, залучення главою сім'ї у підприємницьку діяльність своїх родичів.

Так, Богомолова Н. І. фокусує увагу на дослідженні початкових етапів сімейного підприємництва, порівнянні його недоліків та

переваг у порівнянні з несімейною формою, вивченні складнощів, що виникають у взаєминах між близькими людьми при веденні ними спільної діяльності, питань управління персоналом сімейного підприємства [12].

Солоненко Ю. В. визначає сімейне підприємництво як соціально-інституційну форму малого бізнесу, що представляє собою певним чином організовану систему економічної та трудової діяльності, що функціонує в процесі соціальних відносин між родичами або членами однієї сім'ї, яка об'єднує значні суспільні цінності, доцільно орієнтовані стандарти та норми поведінки [13].

Мозола Н. М. визначає сімейне підприємництво як формат, який знаходиться зазвичай на межі самозайнятості та малого підприємництва [14]. У зв'язку з цим підтримку сімейного підприємництва можна охарактеризувати як прямий шлях до одночасної підтримки як тих людей, які не можуть знайти в рамках існуючих трудових правовідносин додаток власної праці, так і тих малих форм підприємництва, які становлять частину сфери підприємництва, яка домінує за загальною кількістю підприємців.

З погляду Леха Г. А., сімейне підприємництво є динамічним, активним елементом підприємництва, ініціативною, самостійною діяльністю, що здійснюється на свій ризик і під свою майнову відповідальність об'єднаннями громадян, де хоча б двоє з яких - члени однієї сім'ї, з виробництва продукції (Надання послуг) з метою отримання прибутку [15]. Відповідно до цієї дефініції, під сімейним підприємством слід розуміти підприємство, що перебуває у володінні та кероване представниками однієї сім'ї, яке планується до передачі наступному поколінню у спадок.

Згідно з визначенням, запропонованим Ковалюком О. М., Лехом Г. А., Реверчуком С. К., сімейне підприємництво – це одна з форм малого підприємництва, яка характеризується наявністю родинних зв'язків між працівниками та власниками підприємства [16].

На думку Симкіна Н. В., під сімейним підприємством слід розуміти різні форми підприємницької діяльності близьких родичів на основі сімейного капіталу [17]. З цього визначення випливає, що інститут сімейного підприємництва пов'язаний своїм загальноекономічним змістом як з

індивідуально-трудовою діяльністю, так і з малим підприємництвом загалом.

Кулиняк І. Я. визначає сімейне підприємництво як особливу форму малого бізнесу, у межах якої члени сім'ї є власниками та працівниками свого підприємства [18]. Згідно з цією дефініцією, до сімейного підприємства фактично можна віднести будь-яке підприємство, власниками якого виступають члени однієї сім'ї, частина з яких працює безпосередньо на цьому підприємстві, сприяючи його розвитку.

Баранець Н. І. характеризує сімейне підприємництво як один із можливих етапів розвитку компанії, що має на увазі «одноосібне правління» сім'ї, при цьому вказуючи, що головним критерієм успішності такого «правління» можуть виступати нефінансові показники підприємства, а не його прибуток [19].

Однак намір передати справу та володіння відповідними ресурсами без поведінкової компоненти, на наш погляд, не роблять підприємство сімейним у повному розумінні цього слова, а оскільки остання складова неможлива без попередніх двох, ці три частини між собою нероздільні. Таким чином, припустимо, що сутність феномена сімейного підприємництва найповніше розкривається через такі аспекти:

- намір передати справу, забезпечити сімейний контроль за нею;
- наявність ресурсної бази та здібностей, які забезпечують синергетичний ефект, як результат взаємодії членів сім'ї;
- особливості тактичного та стратегічного планування, встановлені сім'єю та призначені для виконання при передачі наступним поколінням.
- поведінковий компонент.

Аналіз зарубіжної літератури дозволяє виділити три підходи до визначення поняття «сімейне підприємство» відповідно до змісту, мети та форми. Е. Ховер і С. Ховер визначили сімейну компанію як будь-яке підприємство, в якому сімейні та ділові відносини мають значний вплив, виділяючи при цьому наступну основу для її ефективної взаємодії: чесні комунікації; однакове сприйняття цінностей; єдине бачення перспектив розвитку сімейної справи; ліквідація диференціації очікувань; ідентифікація конкретних ролей у сімейному

підприємстві; демонстрація ставлення до проблем та поведінки членів сім'ї; відповідальність кожного члена сім'ї за виконання своїх обов'язків у рамках спільної справи; баланс ділових та неофіційних комунікацій між членами сім'ї; способи вирішення конфліктів; пошук компромісів; взаємоповага у повсякденних комунікаціях; довіра як основний елемент [20].

Отже, розвиток теорії сімейного підприємництва у науковому світі лише починається. В даний час цей феномен знаходиться на етапі дослідження. Сімейні відносини у суспільстві постійно трансформуються, змінюють свої форми під впливом соціальних, політичних і демографічних чинників. Сучасна сім'я як основа підприємницьких відносин є, по суті, інформаційно непрозорою, закритою господарською системою. Саме з цієї причини ні в зарубіжній, ні у вітчизняній науці сімейне підприємництво не досліджено у комплексі.

Проте нині у дослідженнях економічного інституту сімейного підприємництва намітилася низка основних тенденцій. Високу значимість мають результати, отримані під час аналізу питання у тому, що саме відрізняє сімейне підприємництво від несемейного, чи є основою злиття і об'єднання несемейних компаній, зі порівнянням ключових ознак сімейного підприємництва, щодо ідеології освіти корпоративних сімей з ієрархічності. Усі перелічені питання стосуються глибинних основ функціонування інституту сімейного підприємництва, і навіть його розвитку за умов сучасної економіки.

Більшість сучасних наукових праць у галузі дослідження вітчизняного сімейного підприємництва сконцентровані на проблематиці недостатньої опрацьованості механізмів передачі сімейної справи спадкоємцям, низького рівня усвідомленості важливості розробки цих механізмів серед власників підприємств.

Аналізуючи дослідження науковців, присвячені проблематиці сімейного підприємництва, можна дійти висновку, що поступово відбувається усвідомлення актуальності розробки єдиної термінологічної бази як перехід від «побутового розуміння» сімейного підприємства як організації, в якій

трудяться члени однієї сім'ї, до ділової активності, що успадковується сім'єю протягом кількох поколінь. Дослідницькі акценти зміщуються від опису проблеми взаємодії у реалізації завдань між родичами до аналізу чинників, які гарантують як ефективність самого підприємства, а й успішність передачі його у спадок, збереження їм статусу найважливішого сімейного активу.

Порівнюючи зарубіжні та вітчизняні дослідження на тему сімейного підприємництва, необхідно відзначити низький рівень уваги науковців до проблеми дослідження специфіки організаційної культури та її відмінностей від несемейних підприємств, популярної на сьогоднішній день на заході, а також фокус останніх публікацій на питаннях передачі та успадкування сімейної справи, що, ймовірно, обумовлено перетином консалтингових та дослідницьких інтересів.

Доводиться констатувати, що ряд важливих дослідницьких завдань, вирішення яких є необхідною умовою підвищення ефективності сімейного бізнесу, нині навіть не сформульовано вітчизняними дослідниками, які концентрують свою увагу на питаннях, які забезпечують швидшу фінансову віддачу.

Цінності індустріального укладу, що залишили незабутній слід на розвитку сімейного підприємництва кінця ХХ ст. змінюють цінності інформаційного укладу та глобалізація світової економіки, в умовах якої інститут сімейного підприємництва також зазнає суттєвих змін. Тим не менш, як би зовнішнє середовище активно не змінювалося, для того щоб певна структура могла бути віднесена до суб'єкта сімейного підприємництва, в ньому повинні бути збережені такі фундаментальні складові, як сімейна власність, спадкоємність поколінь та сімейне управління. У зв'язку з високою мінливістю факторів, що впливають на стан сімейного підприємства, існує велика кількість різноманітних комбінацій видових ознак економічних суб'єктів, які слід захищати до сімейного підприємства.

Ряд авторів наголошує на впливі сім'ї на стратегічне керівництво підприємством [21]. Так, вони формулюють сутність сімейного підприємства як намір членів сім'ї зберігати контроль за спільною справою в рамках

наступного покоління. Проте намір передати спільну справу, володіння ресурсами та стратегічне планування без відповідної поведінкової компоненти не роблять підприємство сімейним. Отже, перераховані вище чотири компоненти між собою нероздільні.

Системний підхід («підхід компонентів») ґрунтується на наступній тезі: для того, щоб зробити підприємство сімейним, достатньо сімейної причетності. З іншого боку, сутнісний підхід базується на тезі, що причетність членів сім'ї є необхідною умовою, але не достатньою. Так, сімейну причетність необхідно виявляти лише на рівні поведінкової компоненти, через чітку установку сприйняття стратегічних завдань підприємства кожним членом сім'ї, як його можна вважати сімейним бізнесом. Отже, два підприємства з рівним ступенем причетності сім'ї, відповідно до сутнісного підходу, можуть за своєю суттю не бути сімейною справою через недостатній розвиток стратегічного бачення чи специфіку поведінки.

Зважаючи на авторське визначення сім'ї як одиниці господарської (економічної) діяльності, заснованої на офіційно зареєстрованому шлюбі, що включає подружжя, батьків та дітей, найбільш відповідною дефініцією наукової категорії «сімейне підприємство», на наш погляд, є така - мікропідприємство, на якому працюють члени однієї сім'ї, які беруть участь у власності та (або) управлінні.

Зазначимо, що ухвалення цього визначення сім'ї в аспекті сімейного підприємництва виключає такі підприємства, в яких учасниками підприємницької діяльності, крім зазначених у визначенні, є далекі родичі (племінники, дядьки, тітки, двоюрідні брати та сестри). На наш погляд, сімейними підприємствами є організації за участю спадкоємців першої черги.

Варто зазначити, що у випадку, якщо між працівниками цього підприємства відбувається розрив сімейних відносин, вони стають діловими партнерами – фізичними чи юридичними особами, від якості ділових відносин залежатиме узгодженість дій та чіткість пріоритетів економічних суб'єктів, зайнятих спільною справою.

У ситуації, якщо члени однієї сім'ї, що беруть участь у власності та (або) управлінні, працюють на одному підприємстві, яке за масштабами

діяльності перевищує показники мікропідприємства, слід говорити про функціонування сімейної корпорації. Біля витоків більшості подібних організацій в Україні стоять люди, які організували невелику спільну справу з близькими родичами. На нашу думку, сімейна корпорація – стадія розвитку сімейного підприємства, до якої воно у певний момент досягає. Для цього сімейна фірма має пройти тривалий шлях формування корпоративних відносин та довести незалежність існування від зміни власників.

Для сімейних корпорацій характерна чітка структура підпорядкування, оскільки сімейні відносини у яких трансформуються у суворо «ділові». Учасникам спільної діяльності вже доводиться зважати на те, що частина родичів переходить на керуючі посади, а частина - переходить у їх підпорядкування. Нерідко на стадії переходу сімейного підприємства до сімейної корпорації на нього чекають серйозні управлінські проблеми поділу накопиченого капіталу та повноважень влади. Процес «корпоративізації» може тривати десятиліттями, а багато сімейних підприємств припинять свою діяльність задовго до його завершення.

На наш погляд, на регіональному рівні успішне сімейне підприємство, порівняно з великою корпорацією, виявляється більш підготовленим до переходу на так званий «енергозберігаючий» режим, що забезпечує максимальну ефективність за мінімальних витрат. Сімейні мікропідприємства здатні успішно вести конкурентну боротьбу, а близькі споріднені узи дозволяють їм бути сильнішими в умовах нестабільного ринкового середовища.

На першому місці в сімейних мікропідприємствах стоїть довіра. Справді, якщо між близькими родичами панує порозуміння, то їм набагато простіше перевести своє спілкування на діловий рівень. Кожен член сім'ї мотивований на те, щоб працювати з повною самовіддачею задля досягнення вищих показників прибутку. Близькі родичі не лише «кровно» зацікавлені у розвитку їх невеликої сімейної справи, а й функціонально взаємозамінні між собою.

На сімейних підприємствах часто немає строго побудованої ієрархічної структури підпорядкування та чіткого поділу повноважень. Як правило, лідером є глава сім'ї,

а інші члени сім'ї виконують свої посадові обов'язки так, як їх розуміють.

Цінності індустріального укладу, що залишили незабутній слід на розвитку сімейного підприємництва кінця ХХ ст. змінюють цінності інформаційного устрою. Глобалізація світової економіки також призводить до суттєвих змін цього інституту. Тим не менш, як би зовнішнє середовище активно не змінювалося, для того щоб певна структура могла бути віднесена до суб'єкта сімейного підприємництва, в ньому повинні бути збережені такі фундаментальні складові, як сімейна власність, спадкоємність поколінь та сімейне управління.

Висновки

Сімейне підприємництво є специфічною галуззю наукових досліджень, оскільки економічні відносини у ньому тісно взаємопов'язані із соціально-психологічними відносинами. Головним суб'єктом виступає сім'я як соціальна спільність, що формується узами спорідненості, батьківства, подружжя, а також різноманітних формальних та неформальних норм. Для сімейного

підприємництва, загалом, властиво обмежене використання чи повна відсутність найманої праці, довготривала взаємна підтримка, загальносімейне споживання, матеріальна та нематеріальна оцінка дій, любовні стосунки, відносини спадкоємності та спадкування, відповідальності перед родичами.

Враховуючи високе значення економічного інституту сім'ї, як одиниці господарської діяльності, заснованої на офіційно зареєстрованому шлюбі, що включає подружжя, батьків та дітей, «сімейне підприємство» доцільно визначати як мікропідприємство, на якому працюють члени однієї сім'ї, які беруть участь у власності та управлінні.

Узгодженість сімейних та особистих інтересів виступає базою для створення сприятливої моральної атмосфери у сімейних підприємствах, де немає перешкод для взаємозамінності працівників, передачі досвіду між поколіннями. Визнання сучасним громадянським суспільством України переваг сімейного підприємництва призведе до відкриття нових перспектив та можливостей для його успішного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Кулиняк І. Я. Сімейний бізнес: сутність поняття. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.9. С. 390-394.
- Руссо Ж.-Ж. Об Общественном договоре, или Принципы политического Права. -М.: «КАНОН-пресс», 1998. 416 с.
- Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2 изд., т. 3. - М.: Политиздат, 1955. 625 с.
- Зухба О. М. Домогосподарство в різних типах економічного порядку: еволюція теоретичних моделей. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № 3. С. 48-53.
- Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход. М.: Изд-во ГУ ВШЭ, 2003. 672 с.
- Беккер Г. Экономика семьи и макроповедение. Сша-эпч. 1994. № 3. с. 93-97.
- Шумпетер Й. История экономического анализа. СПб: Экон. Шк., 2001. 688 с.
- Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль. М.: Дело, 2003. 360 с.
- Хайек Ф. А. Индивидуализм и экономический порядок. Перевод на русский язык. Центр гуманитарных технологий. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/6143>.
- Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Эксмо, 2016. 1056 с.
- Чобіток В. І. Організація діяльності підприємств сімейного бізнесу як соціально-економічна складова розвитку вітчизняного підприємництва. Конкурентоспроможність підприємств у міжнародному цифровому просторі: монографія. За редакцією Ареф'євої О. В. К.: ФОП Маслаков, 2019. С. 199-204.
- Богомолова Н. І. Розвиток підприємств сімейного бізнесу: організаційно-економічні засади. *Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій: Серія «Економіка і управління»*. Вип. 45. К.: ДУІТ, 2019. С. 144-151.
- Солоненко Ю. В. Особливості формування сімейного бізнесу України у системі європейських координат. *Вісник Донецького національного університету. Серія В. Економіка і право*. Вінниця: ДонНУ, 2015. Вип. 1. С. 332-335.

14. Лех Г. А., Мозола Н. М. Перспективні напрямки сімейного бізнесу. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.2 С. 249-252.
15. Лех Г. А. Сімейний бізнес в Україні та за рубежом. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2002. Вип. 12.8. С.283-288
16. Ковалюк О. М., Лех Г. А., Реверчук С. К. Сімейні господарства України: принципи, механізми, перспективи. навчальний посібник. За ред. докт. ек. наук. проф. С. К. Реверчука. Київ: Атіка, 2002. С. 220.
17. Симкина Н. В. Семейный бизнес: перспективы для Украины. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 6 (62). С. 38–41.
18. Кулиняк І. Я., Кошик О. В. Сімейний бізнес: співвідношення з іншими формами організації бізнесу. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2014. № 5. С. 89–93.
19. Баранець Н. І. Переваги і недоліки в розвитку малого сімейного підприємництва. *Бізнес в законі*, 2008. № 3. 129–130 с
20. Hoover E. A., Hoover C. L. *Getting along in family business: the relationship intelligence handbook*. New York; London: Routledge, 1999. 242 p.
21. Astrachan J. H., Klein S. B. & Smyrniotis K. X. The F-PEC Scale of Family Influence: a Proposal for Solving the Family Business Definition Problem. *Family Business Review*. 2002. 15(1). P. 45-58.

REFERENCES

1. Kulinyak, I. Ya. (2014). Family business: the essence of the concept. *Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*, 24.9, 390-394. [in Ukrainian].
2. Rousseau, J.-Zh. (1998). *On the Public Contract, or Principles of Political Law*. Moscow: "KANON-press". [in Russian].
3. Marx, K., & Engels, F. (1955). *Sochineniya*. Moscow: Politizdat. [in Russian].
4. Zukhba, O. M. (2013). Household in different types of economic order: evolution of theoretical models. *Economic Herald of Donbass*, 3, 48-53. [in Ukrainian].
5. Bekker, G. S. (2003). *Human behavior: an economic approach*. Moscow: Izd-vo HSE. [in Russian].
6. Bekker, H. (1994). *Family economy and macrobehavior*. USA-epoch, 3, 93-97. [in Russian].
7. Schumpeter, Y. (2001). *History of economic analysis*. St. Petersburg: Econ. Shk. [in Russian].
8. Knight, F. H. (2003). *Risk, uncertainty and profit*. Moscow Delo. [in Russian].
9. Hayek, F. A. (n.d.). *Individualism and economic order. Translation into Russian. Center for humanitarian technologies*. Retrieved from: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/6143>. [in Russian].
10. Smith, A. (2016). *Research on the nature and causes of the wealth of nations*. Moscow: Eksmo. [in Russian].
11. Chobitok, V. I. (2019). Organization of family business enterprises as a socio-economic component of the development of domestic entrepreneurship. *Competitiveness of enterprises in the international digital space*. /FOP Maslakov, 199–204. [in Ukrainian].
12. Bogomolova, N. I. (2019). Development of family business enterprises: organizational and economic foundations. *Collection of scientific works of the State University of Infrastructure and Technologies: Series "Economics and Management"*, 45, 144–151. [in Ukrainian].
13. Solonenko, Yu. V. (2015). Peculiarities of family business formation in Ukraine in the European coordinate system. *Bulletin of the Donetsk National University. Series B. Economics and law*, 1, 332–335. [in Ukrainian].
14. Leh, G. A., Mozola, N. M. (2011). Prospective directions of family business. *Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*, 21.2, 249-252. [in Ukrainian].
15. Leh, G. A. (2002). Family business in Ukraine and abroad. *Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*, 12.8, 283-288. [in Ukrainian].
16. Kovalyuk, O. M., Leh, G. A., Reverchuk, S. K. (2002). *Family farms of Ukraine: principles, mechanisms, perspectives*. Tutorial. Under the editorship dr. ec. of science Prof. S. K. Reverchuk. Kyiv: Atika, 2002. С. 220. [in Ukrainian].
17. Simkina, N. V. (2013). Family business: prospects for Ukraine. *Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade*, 6 (62), 38–41. [in Russian].
18. Kulinyak, I. Ya., Koshyk, O. V. (2014). Family business: relationship with other forms of business organization. *State and regions. Series: Economy and entrepreneurship*, 5, 89–93. [in Ukrainian].
19. Baranets, N. I. (2008). Advantages and disadvantages in the development of small family business. *Business in Law*, 3, 129-130. [in Ukrainian].
20. Hoover, E. A., Hoover, S. L. (1999). *Getting along in family business: the relationship intelligence handbook*. New York; London: Routledge.
21. Astrachan, J. H., Klein, S. B. & Smyrniotis, K. X. (2002). *The F-PEC Scale of Family Influence: a Proposal for Solving the Family Business Definition Problem*. *Family Business Review*, 15(1), 45-58.

Tetiana Ponedilchuk, PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

Tamara Prykhodko, Assistant, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

THE ESSENCE OF FAMILY BUSINESS AS A SPECIAL FORM OF ENTREPRENEURSHIP

Abstract

Introduction. Family entrepreneurship is a specific branch of scientific research, since economic relations in it are closely interconnected with socio-psychological relations. The main subject is the family as a social community formed by ties of kinship, parentage, and marriage.

The domestic experience of family entrepreneurship is characterized by significant historical gaps, which are affected by periodic losses of both historical and social experience of its development. A natural consequence of these gaps are the problems faced by the modern economy in restoring the institution of family entrepreneurship.

Goal. Based on the generalization of the scientists' research, propose an author's approach to the formation of the theoretical foundations of the functioning of family business as a special form of entrepreneurship.

Method (methodology). The theoretical basis of the study was the scientific works of domestic and foreign scientists in the field of formation of the organizational and economic management mechanism of family business enterprises. The methodological basis of the research is the fundamental provisions of economic theory and a set of special and general scientific methods of scientific research.

The results. The author's approach to the interpretation of the concept of "family enterprise" as a micro-enterprise in which members of the same family work and participate in ownership and management is proposed.

Keywords: enterprise; entrepreneurship; family business; family; family relationships.

Cite as: Ponedilchuk, T., Prykhodko, T. (2022). Diversification as a strategy of sustainable development of agricultural enterprises. *Economic analysis*, 32 (4), 68-76. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.068>